

Válasz

Ulla-Maija Forsberg, Honti László és Keresztes László opponensi véleményére

Mindenek előtt szeretnék köszönetet mondani opponenseimnek, hogy vállalták értekezésem bírálatát. Megtiszteltetés számomra, hogy olyan kollégák mondtak véleményt munkámról, akik egyrészt – Honti László és Ulla-Maija Forsberg – szűkebb szakterületem, az osztjakológia kiváló specialistái, és maguk is publikáltak régi kéziratokat, köztük keleti hanti nyelvjárásúakat is. Keresztes László pedig a szélesebb értelemben vett finnugor filológia szempontjait érvényesítette bírálatában, és számos, továbbgondolásra érdemes megállapítással segítette munkámat.

Örömmre szolgál, hogy bírálóim nem találtak súlyosabb tartalmi tévedéseket a dolgozatban, sem a szövegek fordítása vagy értelmezése terén, sem a grammatikai elemzések között. Kritikai megjegyzéseikre és kérdéseikre adott válaszaimat témák szerint csoportosítom.

Terminológiai kérdések

Keresztes László szövegében, hogy értekezésem címében nem a Karjalainen által használt osztják, hanem a hanti népnév szerepel. A névválasztást rövid tudománytörténeti kitéréssel szeretném megindokolni. A magyarországi finnugrisztikában nagyjából az ezredfordulóig a nyelvrokon népek külső neve volt használatos – eltekintve egy rövid időszaktól, az 1950-es évektől, amikor szovjet mintára a magyar kutatók is áttértek a belső nevek használatára. A Reguly könyvtár első kötete 1944-ben még *Ostják hősénekek* címen jelent meg, a további kötetek címlapján (1951-től 1965-ig) viszont zárójelben a *chanti* név is szerepelt. Az 1960-as évektől kezdve aztán erősebbnek bizonyult a hazai hagyomány, s a magyar nyelvű tudományos szakirodalomban visszatértek a külső nevek használatára. Rédei Károly például 1956-ban és 1958-ban még *chanti* névutókról közölt tanulmányokat, de muzsi gyűjtését 1961-ben már *Ostják nyelvstanulmányok* címen adta ki (NyK 63).

A 20. század utolsó évtizedében viszont – annak során, hogy egyre több személyes kapcsolat alakult ki az oroszországi nyelvrokon népek képviselőivel – fokozatosan elterjedt a belső nevek használata. A kutatók azt tapasztalták, hogy a kisebbségben élő népek nem szívesen hallják azokat a népneveket, melyekhez a többségi vagy uralkodó nép nyelvhasználatában sok negatív asszociáció kapcsolódott. Mindez nemcsak az oroszországiakra vonatkozott (ezért beszélünk ma lappok helyett számikról), és nemcsak finnugorokra (ezért beszélünk eszkimók helyett inuitokról). Bár a magyar beszélőben a külső nevek leginkább a finnugrisztika dicső évtizedeit idézik föl, udvariasságból mi is változtattunk a szóhasználaton. Természetesen nem váltak szalonképtelenné a külső nevek. Több kollégánk ezeket használja továbbra is a hétköznapi beszédben és tudományos közleményeiben. Éppen ezért a hanti nyelv rövidítése továbbra is lehet o., a keleti hantié oK, a Reguly könyvtár köteteinek a rövidítése pedig a címe után (*Ostják hősénekek*) OH. Értekezésem elején, az Előszó és a Bevezető első mondataiban mindkét népnevet leírom.

Keresztes László azzal érvelt, hogy Karjalainen sem használta a hanti népnevet – ez így igaz. Éppen ezért, amikor Karjalainentól származó idézetet fordítok, akkor a finn *ostjakk* pontos megfelelőjét, a magyar *osztják* szót használom.

Honti László kifogásolta, hogy a *személyes névmás* terminus helyett *személynévmás* terminust használok. Köszönöm, hogy tudatosította bennem ezt a hibát, mely esetemben akár finn hatással is magyarázható. A finn ugyanis szintén melléknévképző nélkül, *persoonapronomini* alakban nevezi meg ezt a szófajt. Ezt én számtalanszor használtam szóban

és írásban, amikor magyarra tanítottam a finn anyanyelvűeket. A dolgozat nyomtatott változatában mindenképpen a helyes alakot fogom használni.

A transzkripció kérdései

Hosszú ideig tartott, amíg sikerült kidolgoznom azokat az elveket, melyek alapján elkészítettem Karjalainen kéziratának nyomtatásra kész változatát. Ezeket az elveket értekezésem 27–34. lapjain fogalmaztam meg. A fonematikus átírásról évekkal ezelőtt – amikor még fel sem merült bennem, hogy ez a munka egykor akadémiai doktori értekezésként is megmérettetik – egyeztettem Honti Lászlóval. Az esetek többségében megfogadtam a tanácsait, például, hogy a tremjugani labiális velárisoknál a ma általánosan elfogadott jelöléseket alkalmazzam. Bizonyos pontokon pedig – főként tereptapasztalataim hatására – úgy döntöttem, hogy követem Karjalainen jelölési módját. Ilyen például – ezt Keresztes László is szóvá tette –, hogy a redukált ∂ -t első és többedik szótagban egyformán jelölöm.

Keresztes László vetette fel azt a kérdést, hogy vajon hogy viszonyul Karjalainen hangjelölési rendszere az Emil Nestor Setälä által kidolgozott, a *Finnisch-ugrische Forschungen* I. kötetében, 1901-ben közölt javaslatához. A válaszom az, hogy Karjalainen – bár nem teljesen következetesen –, de alkalmazza Setälä elveit. Használja a görög betűket (γ , χ , η), valamint a fonetikai mellékjeleket. Bizonyos esetekben Setälä több lehetőséget is felajánl. Ilyen a laterális spiráns jelölésében használható áthúzott l vagy a görög λ . Karjalainen ezek közül az elsőt alkalmazta, Toivonen viszont szótárában már csak a λ alsó részét (λ), mely jel azóta meghonosodott az osztjakológiában. Kiskapitálissal, mely Setälä rendszerében a zöngétlenedést jelölné, nem találkozunk Karjalainen kéziratában. Toivonen egyébként a szótárban többnyire megőrizte Karjalainen jelölését.

A redukált (vagy rövid) magánhangzók jelölésére is többféle módot kínált Setälä. A redukáltságot jelölhette a felfordított betű – ezt Karjalainen egy betű esetében alkalmazta (∂ , $\hat{\partial}$). A magyarországi osztjakológiában jól ismert fordított i vagy a nála nem szerepel. A rövid o jelölésére Karjalainen a felső rész nélküli o betűt használta. Ezekből a jelekből a szótárszerkesztő Toivonen megtartotta a fordított ∂ , $\hat{\partial}$ jeleket, de a rövid o jelölésére – ugyanúgy, mint a többi rövid magánhangzó jelölésére – a betű feletti félkört használta (∂).

A felső indexben lévő c betűre hasonló jellel Karjalainen a mássalhangzó-kiesésre utalt. Keresztes László nehezményezi, hogy a saját átírásomban ezt elhagytam. Ez igaz, de a helyére kapcsos zárójelben beírtam azt az etimológiailag odaillő mássalhangzót, melyet a szövegösszefüggés alapján kikövetkeztettem. Az olvasónak ezek után nem kell törnie a fejét, hogy a lehetséges szóalakok közül melyiket válassza.

Érdekes vonása Karjalainen jelölési módjának, hogy míg a dentális mássalhangzók (t , l , n , r) esetében szinte kényszeresen jelöli a képzés helyét a betű alatti előre illetve hátra mutató ékkel, a k hangok esetében semmivel sem utal arra, hogy magas vagy mély magánhangzók környezetében állnak-e. A k betűk mellett csak egy aspirációra utaló aposztróf áll, de alattuk nincs semmi. Pedig nyilván volt artikulációs különbség is a magas és a mély k között, ahogyan ma is van a keleti hanti nyelvjárásokban (Heikki Paasonen következetesen jelölte ezt jugani szövegeiben és szójegyzékében). Ráadásul Karjalainen azelőtt, hogy keleti hanti beszédet hallott, hónapokig olyan nyelvjárásokat tanulmányozott (a délieket), melyekben a mély k spirantizálódott, tehát önálló fonémává vált.

A Karjalainen–Toivonen szótárban viszont a mély k alatt már megjelenik a hátrafelé mutató ék (\check{k}). Erre azért is szükség volt, mert a szótárban külön fejezetben szerepelnek a χ kezdetű déli és északi adatok a mély k kezdetű keleti megfelelésekkel, valamint a magas k kezdetű többi szó.

Honti László nem helyeselte, hogy a szurguti laterális likvidát kakuminálisként jelöltem (l), mondván, hogy a szurguti nyelvjárásban nincs $l \leftrightarrow !$ oppozíció, csak egy „nem spirantikus”

l van. Ezzel egyetértek, a szurguti nyelvjárásban a három laterális mássalhangzó közül kettő spirantikus, egy nem spirantikus, azaz $l \leftrightarrow l'$ és $l \leftrightarrow l$ oppozíció van. A vaszjugani nyelvjárásban viszont van nem kakuminális $l \leftrightarrow l'$ oppozíció. Etimológiailag a vaszjugani kakuminális *l* és a szurguti nem spirantikus *l* azonos eredetű. Ezt hangsúlyozandó döntöttem úgy, hogy a szurguti szövegek átírásakor is használom a *l* grafémát (melyet egyébként Karjalainen is használt). Így az egész anyag tekintetében elkülönül egymástól a Vj *l* és az eltérő eredetű, szurguti nem spirantikus *l* hang.

Trj.	Vj.	jelentés
<i>länki</i>	<i>läñki</i>	'mókus'
<i>lek_o</i>	<i>l'ök</i>	'sarok'
<i>leko</i>	<i>lök</i>	'ösvény'

Szintén Honti László tette szóvá, hogy a megszokott gamma (γ) helyett áttértem a γ betűjel használatára. Ezt azért tettem, mert a kurzív gamma és a kurzív ipszilon (γ) nagyon hasonlítanak. Bizonyos betűtípusok, például a Calibri esetében szinte azonosak. Igaz, hogy jelen transzkripcióban nem használok ipszilont, de más szövegek közléseimben ez a veláris *j* jele, és kerülni szeretném a félreértéseket.

Grammatikai megjegyzések

Köszönöm Ulla-Maija Forsbergnek, hogy felhívta a figyelmemet egy hibás megközelítemre. Dolgozatom 42. lapján a jelöletlenségről írok mint az éneknyelv egyik grammatikai sajátosságáról. Ebben az összefüggésben említem azokat a szerkezeteket, melyekben intranszítív, mozgást jelentő ige passzivizálódik, a bővítménye pedig határozórag nélkül áll. A (22) mondat például, melynek jelentése 'Belépünk a lakodalmas házba' szó szerinti fordításban így hangzik: 'Általunk a lakodalmas ház belépetik'. Az volt a következtetésem, hogy ezekben a mondatokban az intranszítív igék tranzitívvá válnak. Bírálóm szerint itt nem tranzitivitásról van szó, sokkal inkább információszerkezeti okokból történő változásról. Valóban, olyan mondat nem lehetséges, melyben aktív ige mellett töltene be tárgyi szerepet a 'ház' szó (*'Belépjük a lakodalmas házat'). Ahogyan azt bő harminc évvel ezelőtt Ulla-Maija Forsberg már megállapította az obi-ugor passzívumról szóló monográfiájában – s mely megállapítás számos további kutatás alapja lett – a manysiban és a hantiban a passzív mondatok alanyává nemcsak a páciens válhat, hanem az experiens, a beneficiens, valamint más lokatív és terminatív funkciót betöltő argumentum is. Erről van szó ezeknek a mondatoknak az esetében is.

Szintén megfontolandó felvetése bírálómnak, hogy a magánhangzó-harmónia eltűnését a szurguti nyelvjárásokban elősegíthette az éneknyelv annyiból, hogy a hosszú képzett és ragozott igék közepén sortörés volt, s a következő sorra már nem hatott a szó eleji veláris magánhangzó.

Egyéb hibák, megjegyzések

Keresztes László hiányolta a hanti nyelvjárásokat ábrázoló térképről Likriszovo település nevét. A nyelvjárasi térképre nem került föl Karjalainen összes gyűjtőpontja, csak a nagyobb települések nevei, ezek közül is főként olyanok, melyek önálló nyelvjárást jelölnek. Likriszovóban már Karjalainen ottjártakor is mindössze tizenhét település volt, az egész település pedig teljesen eltűnt azóta. A likriszovói adatközlő a szurguti és a vahi közötti átmeneti nyelvjárást beszélte. A Karjalainen utazását bemutató térképen természetesen szerepel ez a helységnev.

Honti László nem ért egyet azzal a döntéssel, hogy a szójegyzék betűrendjében nem különítik el bizonyos magánhangzókat, valamint az *n* és *ŋ* mássalhangzókat. Ebben a modern magyar szótárak gyakorlatát követem, melyekben az *a-á*, *e-é* stb. magánhangzó párok szintén együtt szerepelnek. Arra mindenképpen ügyeltem, hogy csak azonos hangrendű, vagy csak magas vagy csak mély magánhangzókat vonjak össze egy fejezetbe.

A „Honti (1944–)” szövegrészben az évszám szándékom szerint nem valamely publikáció megjelenési évét, hanem a születési időt jelölte volna. A tévedésem annyi, hogy egy évvel fiatalítottam opponensemét, ezt is javítani fogom.

Honti László és Keresztes László egyaránt említette a bibliográfiában és a főszövegben a cirill betűs adatok átírásának következtelenségeit. Köszönöm, hogy felhívták erre a figyelmemet, javítani és egységesíteni fogom az átírást. Ugyanígy kijavítom azokat az elütéseket, bibliográfiai hiányokat és helyesírási hibákat, melyeket szóvá tettem.

Végezetül

ismételten köszönöm bírálóim elismerő szavait. A szövegek feldolgozása közben folyamatosan küzdöttem azzal az érzéssel, hogy valamit félreértek, félremagyarázok – a bírálatok elolvasása után örömmel nyugtázhatom, hogy megállapításaim döntő részét opponenseim is elfogadják. Bízom benne, hogy értekezésem bővíti a hanti nyelvvel, nyelvtörténettel és folklórral kapcsolatos ismereteket. Ha a jövőben bizonyos kérdésekben változik a tudományos álláspont, abban remélem, ennek a munkának is része lesz.

Budapest, 2021. szeptember 28-án

Csépregi Márta